

Az egyház és az állam jogviszonyának történeti háttere

Hazánk történetének jelentős fordulatai majdnem minden esetben új helyzetet teremtettek az egyház és az állam viszonyában. A lelki és a világi hatalom dialektikus küzdelme — Dawson szerint az európai civilizációnak ez a sajátos vonása — természetesen a magyar történelemben is felismerhető. A Corpus Juris Hungarici forgatása közben is feltűnnek azok a lapok, amelyeken egyremásra találunk az egyházzal kapcsolatos törvényeket. A magyar törvénytár egyes oldalai árulkoznak a központi államhatalom gyöngüléséről, a vegyesházbeli királyok idejének zűrzavaros közállapotairól, oligarchák és papok önkényeskedéseiről. Törvénytárunk sorából felismerhetjük a reformáció jelentkezését, a katolikus egyház helyreállítására irányuló erőfeszítéseket, majd jelentkeznek a felvilágosultság, később pedig a szabadgondolkodás szinte egymásba torkolló áramlatai. Az államhatalom fokozatosan egyre több olyan funkciót követelt magának és vállalt magára, amely régebben az egyház intézkedési körébe tartozott.

A második világháború után bekövetkezett történelmi átalakulás a Mária Terézia (1740-1780) királynő óta észlelhető folyamatot úgy meggyorsította, hogy joggal beszélhetünk az egyház és az állam viszonyának forradalmi jelentőségű változásáról. E változás tényeinek nemcsak megértése és értékelése, de még felismerése is lehetetlen, ha magunk elé nem idézzük a magyar állam és az egyház viszonyában addig is történt módosulásokat. Ennek a tanulmánynak éppen az a célja, hogy az utóbbi huszonzét esztendőben bekövetkezett események felismerését — legalább az állam és az egyház viszonylatában — megkönnyítse. Ezért tehát vázlatosan bemutatom az egyház és az állam viszonyát úgy, amint az a tételes törvényekben és rendeletekben, a közigazgatás egy-egy jellegzetességében kifejezésre jutott, különösen hazánk Ferenc József-i korában és a Horthy-korszakban.

Mit mond a Corpus Juris? Az egyház és az állam viszonya kisebb-nagyobb eltérésekkel hazánkban is úgy alakult, mint Európa nyugati felében. A magyar középkorban a királyi dekrétumokkal, majd a rendi országgyűlések törvényhozássával kialakított köz- és magánjog át meg át van szöve a kánonjoggal. A főpapok — közeleti méltóságok; az országgyűlések — bizonyos tekintetben zsinatok. A jogfejlődés során csak fokozatosan válik el a kánonjog a magyar magánjogtól és közjogtól. A két jog összeszövődése részben még a kiegyezés Magyarországra is érvényes. Ez rögtön kiderül, ha az ember átnézi az 1912-ben megjelent törvénygyűjteményt. A *hatályos magyar törvények gyűjteményének* előszavában Márkus Dezső kúriai bíróségi írója ezt írja: „E kiadás anyagának megállapításánál kiterjesztően értelmeztem a hatályos törvények fogalmát. Különösen a közjogi törvényeknél voltam figyelemmel hazánk alkotmányának történeti fejlődésére, aminek következtetése, hogy lényegükben hatályban levőknek kell tekinteni az olyan jogforrásokat is, amelyeknek szó szerint való tartalmuk már nem alkalmazható, amelyek azonban valamely alkotmányos intézményünknek állandó és maradandó alapját teszik.”

Nos, ezek között a „hatályos” törvények között szerepelnek szép számmal olyanok, amelyek a főkegyúri jog intézményének „állandó és maradandó alapját” teszik s egyben azt bizonyítják, hogy a főkegyúri jogot az országgyűlések nem tekintették a saját befolyásuktól mentes ügynevezett „rezervált” felségjognak. Különösen nem tekintették ilyennek az 1848. évi 3. törvénycikk értelmében 1867 után, amikor a király már a főkegyúri jogot is a minisztérium útján, a vallás- és közoktatási miniszter ellenjegyzésével gyakorolta. Csak néhány kiragadott érdekes példával szeretnék rávilágítani arra, hogy e téren mit neveznek tágabb értelemben vett hatályos törvénynek a Ferenc József-i kor alkonyán.

Vegyünk például Mátyás király 1486. évi 11. dekrétumát. Ez kimondja, hogy „az apátok és prépostok összes szerzetes társaikkal együtt a rend szabályaihoz képest, szabályszerű életet tartoznak folytatni”, amit azért rendelt el, „mivel a szerzetes apátoknak, kiváltképpen pedig azoknak gondatlansága és hanyagsága miatt, kik a rendszabályokat meg nem tartják, azok konventjei nagyon rendetlenül, tunyán

és botránnyosan szoktak élni. És a levelek kiadásában, meg a végrehajtások fogatnositásában igen sok rendtelenséget és csalárdságot szoktak elkövetni." Az 1486. évi 12. dekrétum kimondja, hogy a püspököknek a konventeket és prépostságokat évente kétszer kell meglátogatniok és — mondja a 3. §. — „ha vannak gonosz és engedetlen szerzetesek, a látogatók ezeket is dobják ki a konventből." Az 1486. évi 63. dekrétum javadalomvesztés büntetésének terhével eltiltja a főespereseket és a plébánosokat, hogy a megölt ember eltemetetéséért a rendes díjakon felül gonosz külhoni szokásra még egy ezüst girát, vagy négy aranyat merjenek követelni. Az 1608-as 1. törvénycikk beiktatja a bécsi békét és vele a protestánsok vallásszabadságát. Az ugyanez évi 8. cikkely tilalmazza, hogy a jezsuitáknak fekvő birtokuk lehessen, az 1647-es 102. cikkely „a győri püspök urat" hivatalvesztés terhe alatt eltiltja a káptalan jogaiba való beavatkozástól és szabadságainak megnyirbálásától, valamint a káptalani leváltarak felforgatásától. Az 1715. évben megjelent törvénycikk beiktatja a Kollonich-féle megállapodást a főpapok végrendekezési jogáról és intézkedik arról, hogy a szerzetbe lépő milyen összeget vihet a szerzetbe a családi vagyonból. Az 1723-as 55. törvénycikk elrendeli, hogy a főpapok megyéikben lakjanak, nehogy az ez ellen vétőket „királyi hatalommal is meg kelljen fenytetni". II. Lipót idején az 1790. évi 36. törvénycikk a protestáns egyházak szabadságáról szól, intézkedik a vegyes házasságok ügyében, kimondja, hogy a fiúk az apa, a leányok az anya vallását kövessék.

Ez a néhány kiragadott példa eléggé bizonyítja, hogy a magyar világi hatalom az egyházzal szemben nemcsak a mai értelemben vett vallás körüli jogokat, hanem itt-ott a *jus in sacrat* is gyakorolta. Ezeket a királyi kegyúri jogokból vagy más néven a főkegyúri jogból származtatták mind a királyok, mind az országgyűlés. A mai fülnek szokatlanul hangzó törvények hallatára nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az országgyűlések ezekben a kérdésekben partikuláris zsinatoknak is tekinthetők, amelyekben *egyháziak és világiak* együttesen tanácskoztak.

Werböczy Hármaskönyve. Hazánkban a főkegyúri jog egész történetünk folyamán sajátos vonása az állam és az egyház mindenkorai viszonyának. Mária Terézia óta — csak az aufklárista Kollár Adám Ferencnek, a magyar királyi apostoli kegyúri jogról írt két munkájára *Historia diplomatica juris patronatus apost. regum 1762* és *De originibus et usu perpetuae potestatis circa sacra apud Hungariae reges, 1764* utalok — különösen azonban a Ferenc József-i korban, egyházjogászok és közjogászok sokat vitatkoztak arról, hogy a főkegyúri jog azonos-e az állam fogalmából, az állam szuverenitásából származtatott *jura circa sacra*val, a vallás körüli jogokat, vagy pedig az voltaképpen az egyház részéről engedélyezett kiváltság. Anélkül, hogy ezt a vitát ismertetni akarnám, a fogalmak tisztázása végett csak két megjegyzést teszek. A *jura circa sacra* az összes vallásokkal és felekezetekkel szemben gyakorolta az uralkodó, a főkegyúri jogot azonban csak a katolikus egyházzal szemben. A *jura circa sacra* negatív, védekező jellegű jogkör, a főkegyúri jog viszont pozitív rendelkezési jogot biztosított a királyoknak.

A főkegyúri jog eredetére, származására nézve lehetnek különféle nézetek, az a tény azonban vitathatatlan, hogy Magyarországon az egyház életében nemcsak negatív, hanem pozitív módon is beavatkozott az uralkodó világi hatalom. Ennek a beavatkozásnak legfőbb jogcíme a főkegyúri jog volt, s ezzel a joggal, sőt a *jus circa sacra*val is, még a Ferenc József-i korban is éltek. Mielőtt azonban ennek a sajátos egyházhatalmi jogosítványnak a kezelésére rámutatnék, meg kell ismerkedni valamelyest a főkegyúri jog legfőbb támaszával, Werböczy Hármaskönyvének erre vonatkozó részével.

A Tripartitum első részének 11. címében többek között ezeket olvashatjuk: „Tudnunk kell pedig, hogy ámbár a pápának, vagyis a legfőbb papnak kétféle, ún. világi és lelki joghatósága van; mindazonáltal ebben az országban az időnként megüresült egyházi hivatalok adományozásánál semmi joghatóságot, a megerősítés hatalmán kívül, nem gyakorol, és pedig négyféle okból." Ezután a Hármaskönyv felsorolja az okokat. Ezek: 1. Minden egyháznak a magyar királyok alapítottak s ezzel megszerezték „a kegyuraságnak, kinevezésnek, választásnak és hivatal adományozásnak minden hatalmát." 2. „Másodszor a kereszténység felvétele okával; ugyanis a magyarok nem apostoli tanításra, vagyis apostolok szent beszédére... tértek a katolikus vallásra, hanem saját királyuknak, tudniillik Szent. István királynak... intézkedése következtében... ő maga és nem más rendelt azoknak az egyházaknak, amelyeket alapított, adományokkal gazdagított, igazga-

tására igazságos és hű főpapokat." 3. Törvényes elévülés okából, mely Werbóczy koráig már öt századot tett ki, s így „az egyház és apostoli szentszék jogainak elévülési idejét már többszörösen és régen túlhaladta." 4. Werbóczy végül a konsztanci egyetemes zsinatra hivatkozik (1414-18), mely Zsigmond idejében a jogokat „az ország többféle szabadságával együtt... megerősítette és eskü alatt tett fogadással biztosította, amint azt az arról szóló bulla bizonyítja."

Ennek a bullának léte éppoly kevésbé bizonyos, mint amennyire kétségtelen, hogy II. Szilveszter sem írt a főkegyúri jog ügyében levelet, tény viszont az, hogy Zsigmond s az utána következő királyok akadálytalanul neveztek ki főpapokat.

A kegyuraság furcsaságai. A történeti fejlődés alapján a kegyuraságnak a következő nemeit különböztethetjük meg: királyi kegyuraság és magán kegyuraság. A királyi kegyuraságnak ismét több faja van: a.) kegyuraság, amely a királyt, mint magánbirtokost illeti meg; b.) közalapítványi kegyuraság. Ide tartoztak mindazok a plébániák, amelyeket a vallás és tanulmányi alpból, valamint az egyetemi alpból tartottak fenn. (Efelett a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezett.) A kincstári kegyuraság az államkincstár birtokain létesített plébániákra terjedt ki. Kegyuruk a mindenkori pénzügyminiszter volt. Ide tartoztak még a szabad királyi városok kegyuraságai, amelyeknek lehetett magán kegyurasága is. A magán kegyuraság ismét két ágra szakadt, mégpedig egyházi és világi magán kegyuraságra. Egyházi kegyurak a megyéspüspökök, világi és szerzetesi javadalmas apátok és prépostok, az egyházi birtokos testületek és intézetek, mint amilyenek a káptalanok és a papnöveldek. Világi kegyurak a főurak és a nagybirtokosok, akiknek birtokai kegyúri joggal jártak, továbbá mindazok a városok és községek, amelyek plébániát alapítottak vagy birtokvásárlással kegyúri joggal összefüggő ingatlant szereztek.

A királynak, mint legfőbb és egyetemes kegyúrnek a jogait az alábbiakban próbálom összefoglalni. Az egyház jogainak és intézményeinek különös pártfogása és védelme (megfelel a *jus advocatiae*nek). A főkegyúr utólagos pápai megerősítéssel új egyházmegyéket, érsekségeket és püspökségeket, új káptalanokat, apátságokat és prépostságokat alapíthatott. (A Ferenc József-i korszakban azonban az a gyakorlat alakult ki, hogy a király előzetesen Rómával folytatott tárgyalást új egyházmegye felállításáról. 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyét pl. pápai circumscriptiós bullával állították fel.) A király nevezte ki a nagyobb egyházi javadalmasokat és ezzel együtt adományozta a javadalmat. Püspöki koadjutor — *cum jure successionis* — és segédpüspököket ő engedélyezett. Ugyancsak ő nevezte ki a címzetes apátokat és prépostokat, kivéve a magán kegyuraságiaikat. Betöltötte a valóságos és tiszteletbeli kanonokságokat is, holott azok nem egyházi méltóságok, hanem hivatalok. A püspök ugyanis a kanonokok, mint bizalmi emberek segítségével kormányozza egyházmegyéjét. A király nem prezentált, jelölt a pápának, hanem kinevezett (*nominat, elegit*), a javadalmakat pedig adományozta (*dat, donat, confert*).

A Ferenc József-i korban az a gyakorlat alakult ki, hogy a király olyan egyéneket nevezett ki, akiknek pápai megerősítéséről előzetesen meggyőződött. A király legfőbb felügyeletet gyakorolt a királyi adományozás alá eső javadalmak, valamint a káptalanok, zemináriumok, a vallás- és tanulmányi s egyéb alapok és alapítványok fölött. Beleegyezése nélkül ezek nem voltak elidegeníthetők. Felügyelt a birtok kezelésére s szükség esetén a javadalmat zár alá vehette. A főpapoknak végrendekezési jogot adhatott. A magyar főpapság az általa szerzett javakról nem mindig végrendekezhetett. Az 1700. december 5-én létrejött Kollonich-féle egyezmény (1715. évi 16. t. c.) rendezte a kérdést, s eszerint a főpapok vagyonuk egyharmada fölött szabadon végrendekezhettek, a másik harmada az egyházat, a harmadik az államot illette. Teljesen szabad végrendekezési jogot adhatott a király azoknak, akik ezt kérték és a kincstárnak a megállapított taxát megfizették. A királyt megillette az egyetemes kegyuraság. Ennek alapján kegyuraságot adományozhatott, megállapíthatta a magán kegyurak jogait és kötelességeit, sőt meg is foszthatta őket a kegyuraságtól.

A kegyuraság tárgya lehet templom vagy mindenféle egyházi javadalom, alanyi az egyházjog szerint csak keresztények, ha magánjogi képességük van, ha nincsenek megfosztva polgári becsületüktől és ha nem állnak egyházi kiközösítés alatt. Kegyuraságot nemcsak eredeti módon lehetett szerezni templomépítéssel, telekadományozással és papi javadalom alapításával, hanem úgy is, hogy valaki

örökölt, vásárolt vagy éppen árverésen vett meg kegyurasággal terhelt jószágot. A kegyúr legjelentősebb joga, hogy a megüresedett javadalomra alkalmas papot ajánlhatott, prezentálhatott a püspöknek, mégpedig olyan hatállyal, hogy a püspök az ajánlott egyéntől a megerősítést ok nélkül nem tagadhatta meg. A kijelölést kellő időben kellett megtenni. Világi kegyúrnak négy, egyházinak hat hónap alatt. A kegyúr kijelölhette valamely rokonát, saját fiát is, csak önmagát nem. A kijelölés történhetett akár előszóval akár írásban, akár meghatalmazás útján. Több kegyúr esetén együttesen vagy felváltva prezentáltak. Ha a püspök a jelöltet alkalmatlanság miatt visszautasította, akkor új jelöltet lehetett bemutatni. A kegyúrnak különösen díszes hely jutott a körmeneteknél, a templomban és bizonyos tiszteleti előny néhány egyházi cselekménynél. Joga volt a javadalom felülvizsgálására, s ha hibát tapasztalt, feljelentést tehetett a püspöknél. A kegyúr által ajánlott javadalmat az egyházi hatóság megerősítette, majd javadalmába beiktatta. Ha a javadalmas legalább egy évig békében bírta javadalmát, abból csak bírói ítélet útján volt kitehető, három évi zavartalan birtoklás után pedig csak letétellel volt megfosztható a javadalomtól. A beiktatott plébános csak saját beleegyezésével volt áthelyezhető, kivéve a fegyelmi vétség esetét.

A kódex előtti kánon értelmében a kegyuraság, mint *jus spirituale adnexum*, csak katolikusokat illetett meg. Kegyúr viszont nemcsak fizikai, hanem jogi személy is lehetett. Mikor a királyok városokat alapítottak és azokat különféle kiváltságokkal látták el, kegyuraságot is adományoztak. A szabad királyi városokban a patronus a város közönsége, s ezekben a hívek és a kegyúr egy. Azokban az időkben a katolikus vallás volt az egyedül törvényesen elismert vallás, tehát államvallás volt. Polgári jogokat csak katolikusok nyerhettek és gyakorolhattak. A kegyúri jog adományozása is csak katolikus polgárokra vonatkozhatott. Pest 1703. október 23-án, Szeged 1719. május 21-én és Zombor 1749. február 19-én kelt szabadságlevelői már a protestantizmus korában keltek, de azzal a feltétellel, hogy a polgárok közé csak katolikusok vehetők fel, s így a nekik adományozott kegyuraság is csak a katolikusokat illette. Mikor az 1790. évi 26. törvénycikk teljes vallásszabadságot és egyenlőséget biztosított a protestánsoknak, e vallások hívei azt kívánták, hogy a katolikus lelkész választásában a katolikus polgárokkal együtt vehessenek részt. A vitás kérdésekről több rendelet jelent meg, 1848 és 67 után sok város felvette a szabályzat közé, hogy a kegyúri jogot a közgyűlés gyakorolja, ahol természetesen minden tag valláskülönbőség nélkül gyakorolhatja szavazati jogát. A kérdés körül persze éles viták keletkeztek. A kultuszminiszterek Zala megyéhez, Sopron és Békéscsaba városához intézett leirataikban azt a jogi felfogást fejtették ki, hogy a kegyúri jogokat csak a katolikus bizottsági tagok gyakorolhatják.

A magán kegyuraság bizonyos birtokokhoz volt kötve. II. József dologi tehernek tekintette a kegyuraságot és azon volt, hogy minden plébániának legyen kegyura, aki a terheket viseli. Szokássá vált tehát, hogy a protestáns és a görögkeleti földesurakat is kegyúrnak tekintették, és mint ilyenek gyakorolták a kegyuraságot. A katolikus püspökök ezt a szokást elfogadták, annál is inkább, mivel IX. Pius pápa ilyen értelemben nyilatkozott 1856. március 17-én Ausztria és Magyarország püspökeihez intézett iratában. Az 1867. évi 17. törvénycikk alapján az izraelita vallású polgárok is szerezhetek birtokot s olyan ingatlanokat, amilyeneken dologi patronátus fektűt. Ők is kezdték gyakorolni a katolikus lelkész-bemutatói jogot. Egy emiatt felmerült vitában a kuria úgy döntött, hogy a kegyúri jogot csak keresztények, illetve csak katolikusok gyakorolhatják. Erre néhány izraelita nagybirtokos a kegyúri terheket nem volt hajlandó vállalni. Az ügyet Roskoványi Ágoston nyitrai püspök 1873-ban a S. Congregatio Officii elé terjesztette, amely két döntvényt bocsátott ki. Ezek értelmében a pályázati folyamodványok a püspöktől az izraelita földbirtokos által kiszemelt katolikus gazdatiszthez intéztesenek, ki urának óhaja szerint egyet a folyamodók közül bemutat, vagy az izraelita nagybirtokos egyenest a püspökhöz intézett magánlevélben fejezze ki óháját az illető egyházi férfiúra nézve.

A kegyúri jog révén a világi elemek igen nagymérvű befolyással rendelkeztek a magyar katolikus egyház vezetésére és életére. A királyok, de Ferenc József korában inkább a mindenkori kormányok kiválasztották a maguk kedveltjeit a főpapi székre, a nagybirtokosok a nekik leginkább megfelelő személyt prezentálták a püspöknek, és a városi polgárság a neki tetsző egyházi férfit választotta meg plébánosnak. Magától értetődik, hogy a világi elemeknek ez a befo-

lyása, amely az egyházi személyek kiválasztásánál érvényesült, csak a gazdag, vagy legalábbis a jómódú rétegekre korlátozódott, míg a szegény emberek sokasága a nyáj szerepét töltötte be.

Palásthy, Körmöczy — és Eötvös. A Ferenc József-i Magyarország furcsa keveréke az elavult feudalizmusnak és a szabadelvűségtől ihletett polgári jogállamnak. A kegyúri jogok 1848, illetve 1867 után sok tekintetben anakronisztikus jellegűvé váltak. Az 1848-as és 67-es törvények után lépésről lépésre megszűnik a katolikus vallás uralkodó jellege, az egyház — „a fejedelmi pártfogás ernyőzete alól ki van rántva s a bevett vallások sorába állítva” — kiteve annak, hogy a szabadelvű kormányok fognak rendelkezni a főkegyúri joggal, a püspökök pedig kénytelenek lesznek más vallású vagy éppen hitetlen földesurak kiszemelte egyházi személyeket beiktatni a javadalmakba. A konzervatív katolikus irány egyik fő képviselője, Palásthy Pál, a budapesti egyetem hittudományi karának professzora a főkegyúri jog gyakorlását ki akarta vonni a kultuszminiszter hatásköréből. „Nincs más biztonság, mintsem Ő Felsege személyes vallásossága és erélye” — írta 1867-ben a *Religióban*. Palásthy szerint „a szabad egyház a szabad államban” nem más, mint az egyház lenyűgözése az állam által, s mivel a vallásos lelkiismeret jogainak megsértése az egyes polgár jogainak csakúgy, mint az összességnek semmibehevését jelenti, azért az említett mondaság igazi értelme: „szolga egyház a szolga államban”. Ezért merült fel 1848-ban mind a konzervatív, mind pedig a liberális katolikusok részéről a katolikus autonómia gondolata, amely azonban több mint félszázados vajúdás után sem valósulhatott meg. Az egyház Magyarországon mértéktelenül be volt ágyazva a feudális rendszer kereteibe, a feudális életformák közé, az „alkotmány sáncaiba” is, hiszen a megyéspüspökök és több főpap a főrendi ház tagja, az esztergomi érsek az ország első zászlósura. Ettől nem volt könnyű szabadulni.

Az egyházi birtokok több mint másfél millió katasztrális holdat tettek ki az első világháború előtti adatok szerint, amelyeket Conlegner József miniszteri tanácsos közölt. Ebből az érsekeké és püspököké volt 836.823 hold, a káptalanoké 416.792, az apátságoké és prépostságoké 33.790, a székesegyházaké és papnöveldeké 40.874, a szerzetes rendeké 196.912. Ezekből a birtokokból a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvétségének adatai szerint az esztergomi érsekségre esett 94, az egrire 44, a kalocsaira 92, a csanádira 12, a győrire 18, a nagyváradira 107, a pécsire 24, a székesfehérvárra 7, a szombathelyire 7, a vácira 24, a veszprémire 53 ezer hold.

Ezeket az adatokat pusztán csak példaképpen soroltam fel, hogy szemléltessem, mekkora — bár nagy költséggel terhelt — vagyonok hasznélvezetét biztosította a főkegyúr az egyes javadalmasoknak.

Ugyancsak a világi hatalom befolyását biztosította a vallásalap. Ennek a török időkre visszanyúló előzményei közül csak II. József 1782. szeptember 10-én kelt rendeletét emelem ki. II. József elrendelte, hogy az 1781-ben eltörölt szerzetes rendek vagyonát lelkészségek alapítására és jobb javadalmazására fordítsák. Ez a vagyon, amely a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésében állott, Conlegner József adatai szerint 1918-ban 221.000.000 aranykoronára rúgott, és 148.000 katasztrális holdnyi föld- és erdőbirtokból és egyéb vagyontárgyakból állott.

Az állam és az egyház szétválasztásának gondolata ilyen körülmények között inkább észmei kívánság maradt, amellyel komolyan sem az uralkodó réteg, sem pedig az egyház nem foglalkozott. Ebben a helyzetben a legtöbb nagybirtokos biztos lehetett abban, hogy plébánosa nem fog szembeszállni kegyurával, nem fog fellépni a kegyúr érdekei ellen, még ha nem is támogatja politikai törekvéseit és nem is helyesli a közügyekben elfoglalt álláspontját. A szabadelvű kormányok — bár törekedtek az állam és egyház fokozatos szétválasztására (lásd polgári házasság) — a gyakorlatban minden esetben éltek a főkegyúri jog adta lehetőségekkel. Jellemző erre, hogy az úgynevezett egyházpolitikai harcok kirobbanásának előestéjén a Wekerle-kormánynak sikerült a Símor János halálával megüresedett hercegprímási székbe Samassa József egri érsek volt a jelöltje. Ezzel szemben a király Schlauch Lőrinc nagyvárad püspököt látta volna szívesen az esztergomi főegyházmegeyében. Szapáry annyira kötötte magát Samassához, hogy félelmi harc után a legfelsőbb körök is elejtették Schlauch jelöltségét. Rómában viszont rossz néven vették Samassától, hogy a küszöbön álló egyházpolitikai reformokkal kapcsolatban saját jószántából kiegyeztető javaslatot dol-

gozott ki. Szapárynak is be kellett látnia — Róma ellenállása miatt —, hogy Samassa primásságát nem erőltetheti, s így 1891 végén más primás-jelölt után kellett néznie. Ekkor már hónapok óta üres volt a primási székhely, és az elkeresztezési mozgalmak miatt a kormány nem akart tovább várni. Wekerlének ekkor eszébe jutott a szent életű és betegeskedő Vaszary Kolos pannonhalmi főapát, aki ellen Rómának sem lehetett kifogása, s a király őt nevezte ki a primási székre.

A király, a politikai hatalom és a nagybirtokosok mellett a városi polgárság is kivette részét az egyházi javadalmak betöltéséből. Budapesten, az ország ekkor kifejlődő empóriumában 20, 30, 40 ezer hívős javadalmak betöltéséről kellett gondoskodnia a fővárosi közgyűlésnek, és a plébánosok választása a városi pártok és klikkek politikai szempontjai szerint történt. Bizonyos mértékig bekövetkezett az, amitől a kalocsai szeminárium egykori egyháztörténésze, Körmöczy Imre félt a 67-es években: „Alapos a félelem — írja *A magyar katolikus egyház jogállása a mai viszonyokban* című iratában —, hogy a püspöki székek és más nagyobb egyházi javadalmak pártérdekeknek válnak tárgyaivá s nem az egyháznak és híveinek, hanem saját pártjuk érdekei lesznek irányadók azok adományozásában.” A pályázóknak éppúgy kellett keresniük a belvárosi Saskör, vagy a Lipótvárosi Társaskör tagjainak kegyét, mint az Erzsébetvárosi Kaszinó s a Terézváros törzsfőnökeinek barátságát, vagy a Budai Szabad Polgári Párt vezetőinek támogatását. Mikor Prohászka Ottokár titkárat meg akarta választani tabáni plébánossá, bizony ő is ellátogatott a befolyásos bizottsági tagokhoz.

A francia racionalizmus gondolkodásmódja és a liberális eszmék a kiegyezés korában kezdik igazában megvetni lábukat a polgárság és az értelmiség szélesedő köreiben. A 60-70-es évek katolikus közállapotainak súlyos hanyatlásáról vehetünk tudomást a szabadelvű Eötvös és Montalambert levelezéséből. „Egyházi állapotaink elszomorítóak — írja Eötvös —, és a katolikus szellem legfeljebb a más felekezetekkel való versengésben nyilvánul meg... talán nincs még egy ország, amelynek katolikusai között a hitközöny olyan általános volna, mint hazánkban. Azok a vétkes, amelyekkel a francia forradalom előtt a papságot vádolták, nálunk kivétel számba mentek ugyan, de különböző okok folytán oly fásultság és közöny vett erőt a papságon, amely szinte egyedüláll. Ennek következménye a világiak nagy közönyössége, és az a szomorú tény, hogy a papságra bízott elemi iskolák és gimnáziumok olyan állapotban vannak, ami a művelt Európában párját ritkítja.” Simor primásához írott levelében megemlíti, hogy az egyházat, különösen ha ez politikai befolyással és nagy birtokkal rendelkezik, a politikai mozgalmak nem fogják érintetlenül hagyni, tehát hazánkban sem, s az egyházra „kétször vagy előbb küzdelmek várnak, melyek között állását csak úgy tarthatja fenn, ha minden híveinek lelkesült támogatására számíthat, és ezek egyházuk függetlenségében saját szabadságukat, birtokában saját vagyonukat, befolyásában saját befolyásukat látják.” Eötvös gondolatainak következtetéseit azonban a katolikus vezető rétegek, ha megértették is, megvalósítani nem tudták.

Küzdelem a keresztény egyházak között. 1848 óta az állam és az egyház közötti viszony szabályozása hosszú ideig megoldatlanul lógott a levegőben. Az abszolutizmus idején, 1855-ben konkordátum jött létre Ausztria és a Vatikán között, ennek törvénybe iktatását 67 után a magyar püspöki kar különböző okokból helytelenítette. Az 1868. évi 48. t. c. a vegyes házassági válóperrekről, az 1868. évi 53. t. c. a bevett keresztény felekezetek viszonzosságáról, a vegyes házasságból született gyermekek vallási hovatartozandóságáról és az 1868. évi 54. t. c. az egyházi házassági bíraskodás megszüntetéséről szóló törvény megalkotása nem okozott különösebb érdeklődést. A pápai csatlakozhatatlanság dogmájának kihirdetése azonban már izgalmakat keltett és jelezte, hogy a szabadelvűek, éppúgy mint a protestáns egyházak erőteljesebb beleszólást kívánnak az egyház és az állam viszonyának alakításába. 1870. augusztus 9-én a kormány elrendelte a királyi tetsvényjog gyakorlását, holott ezt Ferenc József 1850-ben eltörölte és az 1855-ös konkordátumban le is mondott róla. Simor János hercegprímás a magyar püspöki kar nevében tiltakozott a tetsvényjog érvényesítése ellen. A kormány azonban élve a tetsvényjog adta lehetőséggel, megtiltotta az I. vatikáni zsinat határozatainak kihirdetését. Jekkkelfalusy Vince székesfehérvári püspök 1870-ben, majd Schopper György rózsnyói püspök 1873-ban a zsinat határozatait a tilalom ellenére kihirdette, mire Jekkkelfalusy a miniszterelnök, a rózsnyói püspököt pedig Trefort kultuszminiszter megfeddte. 1872-ben Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatot nyújtott be a vallás szabad gyakorlatáról és a vallás-

felekezetek egyenjogúságáról, de sem ez, sem pedig a tetsvényjog tárgyalásakor az állam és az egyház közötti viszony szabályozásának előkészítésére kiküldött bizottság által kidolgozott javaslat nem került tárgyalásra. A voltaképpeni egyházpolitikai harcok, az úgynevezett elkeresztelési harcok nyomán robbantak ki. Az 1868. évi 53. t. c. elrendelte, hogy a vegyes házasságban született gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását, s minden ezzel ellenkező szülői megállapodást érvénytelennek jelentett ki. A kihágási törvény (1879. évi 40. t. c.) 53. §-a az előbbi törvény kiegészítéséül kimondja, két hónapig terjedhető elzárással és 300 forintig terjedő pénzbüntetéssel büntethető, aki a 18. évüket még be nem töltött kiskorú egyéneket más vallásfelekezetbe felvesz.

Az elkeresztelési küzdelem Sopronban robbant ki, ahol a katolikus plébánost feljelentette az evangélikus lelkész, mert egy evangélikus szülő gyermekét megkeresztelte, s ezt nem közölte vele. A bíróság azonban egyelőre felmentette a katolikus plébánost azon a címen, hogy a törvény csak a felvételt tiltja, de nem a megkeresztelést. 1884. július 11-én Trefort kultuszminiszter elrendelte, hogy a lelkészek a megkeresztelt gyermekről szolgáltatassák ki a bizonylatokat a más vallású lelkészeknek. Az elkeresztelések azonban tovább folytak, a bíróságok pedig a miniszteri rendelet büntető szankcióját nem alkalmazták.

Csáky Albin gróf kultuszminiszter újabb rendeletet adott ki. Az 1890-ben kiadott rendelkezés értelmében a lelkészek, ha a törvény szerint más valláshoz tartozó gyermekeket keresztelnek meg, kötelesek a keresztelési bizonylatot nyolc nap alatt az illetékes lelkészhez megküldeni: A képviselőház a miniszteri rendeletet törvényesnek mondotta ki, s a rendelet végrehajtása több helyen megkezdődött. Több ítéletet hoztak. Közben Róma is nyilatkozott, s az elkeresztelési rendeletet a katolikus papság kötelezettségével össze nem egyeztethetőnek mondotta. A vallási kérdéseket, az állam és az egyház viszonyát napról napra tárgyalták a sajtóban, a politikai gyűléseken és a képviselőházban is, úgyannyira, hogy a kormány elhatározta magát a függőben lévő egyházpolitikai kérdések rendezésére. Apponyi Albert is úgy nyilatkozott a képviselőházban, hogy a „napról napra élő, a megoldásokat elkerülő egyházpolitika sem az egyházak, legkevésbé pedig annak az egyháznak szempontjából, amelyhez én is tartozom, többé fenn nem tartható, többé nem folytatható”. Hosszas képviselőházi harcok és társadalmi területre is átcsapó izgalmak között végre megszületett az 1894-es 32. t. c., amely véget vetett az elkeresztelési harcoknak is, mert kimondotta, hogy a házasságok a házasságkötés előtt jogérvényesen megegyezhetnek a születendő gyermekek vallására nézve. Megszületett a polgári házasság törvénye (1894. évi 31. t. c.), az 1894. évi 33. t. c. az állami anyakönyvekről, majd az 1895. évi 42. t. c. az izraelita vallás recepciójáról és az 1895. évi 43. t. c. a vallás szabad gyakorlásáról. Az egyházpolitikai küzdelmek, amelyek ezeket a törvényeket megelőzték, a katolikus társadalom széles rétegeiben csak múló izgalmakat keltettek. A polgári társadalom figyelme a közjogi harcokra tapadt, a szociális feszültség, az agrárszociális mozgalmak pedig csak rendőri ügyeknek tetszettek. A szociális lelkiismeret ébredése alig keltett visszhangot. „A barokk katolicizmustól elforduló és szociális gondolatokat, valamint a lélek megtisztulását hirdető Prohászka Ottokárt a nemzeti társadalom még visszautasításra sem igen méltatta, hatása a háború előtt tisztán egyházi színezetű volt és szűk körre terjedt ki” — állapítja meg Szekfű Gyula a kiegészítés korának utolsó éveiről.

Állam és az egyház a Horthy-korszakban. Az antant csapásai alatt összeomlott a központi hatalmak hadigépezete. Tisza István bejelentette, hogy a háborút elvesztették, s a monarchiát széthúzó nemzeti erők mindenütt megkezdték az önálló államok szervezését. Magyarországon 1918. október 31-én győzött a forradalom; a csehek, a szerbek, a románok megkezdtek az általuk igényelt területek megszállását. IV. Károly Eckarstauban nyilatkozatot adott át, melyben lemondott minden részvételtől az állami ügyek intézésében, s eleve kötelezte magát, hogy elismeri azt az államformát, amelyet a nemzet szabadon választott képviselője kijelölt. November 16-án az országház kupolacsarnokában az Országos Nemzeti Tanács kongresszusa kikiáltotta a népköztársaságot, megalkotta az első néptörvényeket a választójogról, a gyűlekezési- és sajtószabadságról, a nemzetiségi önkormányzatról, az 500 holdon felüli birtokok felosztásáról. Az állam és az egyház közötti viszony szempontjából mindezek az események természetesen rendkívüli jelentőségűek voltak, de az állam és az egyház viszonyának törvényes kimunkálására már csak azért sem volt ideje a száz problémával küzdő népköztársas-

ságnak, mert március 22-én Magyarország tanácsköztársasággá alakult át. A magyar proletárdiktatúra uralma nem tartott sokáig. Július 31-én az ötszáz munkás-és katonatanács Kun Bélával az élén lemondott, s a hatalmat a szociáldemokrata szakszervezeti kormánynak adta át, augusztus 6-án pedig Friedrich István és társai államcsínyt hajtottak végre, majd az antant megbízottjának kívánságára Huszár Károly elnöklésével koncentrációs kormány alakult, és azt november 26-án a budapesti antant missziók elismerték. Január 30-án megtartották az általános, titkos, nőkre is kiterjedő választásokat, a nemzetgyűlés megalkotta az 1920. évi 1. t. c.-t, amely kimondja, hogy a királyi hatalom szünetel, s a királyi szék betöltéséig a királyi jogkört ideiglenes államfő tölti be. Ezután megválasztották Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává. Ezzel győzött és megszilárdult az ellenforradalom.

Az 1920. évi 1. t. c. 13. §. 8. bekezdése kimondja, hogy a kormányzó a főkegyúri jogokat nem gyakorolja. A püspökök és nagyobb javadalmasok kinevezésének joga ezzel a Szentzsékre szállt, viszont a városok és a magán kegyurak továbbra is gyakorolták a lelkészválasztást, illetve a bemutatás jogát. A király nélküli magyar királyság voltaképp'n Ferenc József korának álnéven történt meghosszabbítása, azzal a különbséggel, hogy a feudálisztikus jellegű birtokrendszer felett már nem a liberalizmus ihlette az államhatalmat és a társadalmat, hanem a nemzeti gondolat, a keresztényszocializmus és a fiatalabb nemzedékben jelentkező szociális érzület. A pártok felvették címükbe a keresztény és a keresztényen jelzőt. Az egyház tekintélye és befolyása növekedett. Budapesten felparáztolt az értelmiség hosszú idő óta elernyedett vallásossága, új templomok épültek és új egyházközségek alakultak. A vallásos érzületet, amely nem áthatott még mélyebb medreket, a politikai pártok igyekeztek a maguk céljára felhasználni. A Károlyi-féle földreformból nem lett semmi, vagy alig valami. Az egyházat, mint általában a nagybirtokokat csak az 1921. évi 45. t. c. alapján kivett ingatlan vagyonváltásig és az 1920. évi 36. t. c. alapján végrehajtott földreform érintette, amely az egyház ingatlanvagyonát mintegy 20 százalékkal apasztotta. A trianoni békeszerződés következtében az ország kétharmad része került az utódállamok fennhatósága alá, viszont az egyház birtokainak több mint a felét sikerült megtartani. Az érsekségek és püspökségek földbirtoka 337.000, a káptalanoké 294.000, az apátságoké, prépostságoké 25.000, a székesegyházaké és a papnöveldeké 35.000, a szerzetes rendeké pedig 150.000 hold maradt. A megoldatlan földreform azonban Damoklész kardjaként lebegett az egyházi birtokok felett is. De Eötvös jóslatát a Horthy-korszakban sem vették figyelembe. Igaz, hogy a Károlyi-forradalom idején a püspöki kar készségét nyilvánította arra, hogy támogassa a tervezett Buza Barna-féle földosztást, de a szociális érzéstől áthatott értelmiség ez irányban kezdett mozgolódását az uralkodó rendszer csaknem teljesen tehetetlenségre kárhoztatta. Mindazokat pedig, akik a reform érdekében szót emeltek — még ha hithű katolikusok voltak is —, kommunista gyanúsaként kezelték. A katolikus autonómia lényegében egyetlen lépést sem haladt előre, ha csak az egyházközségek megalakulásán nem fogjuk fel alulról fölfelé jelentkező kezdeményezésnek. Az 1934. évi 11., és az 1935. évi 6. t. c. a katolikus tanügyi önkormányzat részben történő megvalósulásának tekinthető ugyan, de az autonómia kérdésének nagy problémáihoz képest nincs jelentősége.

Az a körülmény, hogy a kormányzó a főkegyúri jogot nem gyakorolhatta, azzal a következménnyel járt, hogy a püspökök kinevezése visszaszállt a pápára (329. kánon 2. §.), a kanonokok kinevezése pedig a dignitas kivételével a megyéspüspökökre (404. kánon). A szerzetes apátok és prépostok választásának joga ismét a konventeket illette meg. A címzetes apátoknak és prépostoknak azonban nincsen konventjük, így tehát az adományozás joga nem is szállhatott a konventekre, sem pedig a püspökökre, mivel ezt a jogot sohasem gyakorolták. A apáti és préposti címek adományozási joga egyedül a pápára szállhatott vissza, akinek — legalább is hallgatólagos — beleegyezésével a király a főkegyúri jogot velük szemben is gyakorolta és a címzetes apátságokat és prépostságokat adományozta. A pápa viszont ennek a jognak gyakorlását a magyar püspöki kar felterjesztése alapján meg is engedte. A magyar püspöki kar a főkegyúri jogok gyakorlásának szüneteltetése óta a kanonokokat, a címzetes apátokat és prépostokat jogszerűen kinevezte és őket a főpapi jelvények viselésére jogosította. A püspöki kar és a kormány között létrejött megegyezés szerint a püspökök a címzetes apáti és préposti cím adományozása előtt megkérdézték a vallás- és közoktatásügyi minisztert, van-e a jelölt ellen észrevétele. A Horthy-uralom, mely sok tekintetben támogatta

az egyházat, védelmezte tekintélyét és anyagi érdekeit, természetesen nem szívesen mondott le a főkegyúri jog gyakorlásáról. Miután a Vatikánnal felvette a diplomáciai kapcsolatot, a püspökök kinevezésének kérdésében diplomáciai úton igyekezett érvényesíteni befolyását. (A tárgyalások történetét Csizmadia Andor eredeti okmányok alapján részletesen feldolgozta.) A törvényhatóságok továbbra is gyakorolták kegyúri jogaikat, mégis azzal a megszorítással, hogy a megüresedett plébánosi stallumra pályázók közül az ordinárius jelölt ki három személyt, s közülük lehetett választani. Budapesten az 1930. évi 18. és 1934. évi 12. t. c., a két új fővárosi törvény külön kegyúri bizottságot statuált, amelyekbe a pártok katolikus tagjaikat küldték be. A választás majdnem minden esetben pártkérdés volt. A kormányt támogató pártok többnyire a püspöki jelölés sorrendjét figyelembe vették, de akárhányszor megesett, hogy a liberális Rassay párt képviselője a kegyúri bizottságban a mérleg nyelvét játszhatta. A magán kegyurak továbbra is úgy gyakorolták jogaikat, mint Ferenc József korában. Egy-egy egyházmegyében némely főúri család nem is egy plébánia-javadalom betöltése felett rendelkezett. A győri egyházmegyében Esterházy herceg közel nyolcvan plébániának volt kegyura, s így lényegében a püspök kénytelen volt azokat kinevezni plébániái javadalmakra, akiket a herceg prezentált. A hitleri birodalomnak Csehszlovákia ellen intézett nyomása következtében jelentékeny magyarlakta területek kerültek magyar közigazgatás alá. Az akkori Ruszinszko elfoglalása, majd a bécsi döntés folytán Észak-Erdély idecsatolása után jelentékeny számú görögkeleti vallású polgára is lett az országnak. Ez a körülmény sok érdekes egyházi jogi kérdést vetett fel, megoldásukra azonban az idő rövidsége miatt nem került sor. Magyarország Hitler oldalán belekeveredett a világháborúba, s azt a Reich oldalán újból elvesztette.

Ezeken a lapokon a magyar állam és az egyház újabb történeti viszonyának alakulását kívántam bemutatni. A jogi és történeti tények alapján talán nem nehéz megállapítani, hogy a világi és egyházi hatalom között mindenkor merültek fel problémák, nézeteltérések, súrlódások, sőt nemegyszer súlyos harcok is. Az állam és az egyház közötti kapcsolatok fejlődésének európai és magyarországi irányzatát figyelembe véve, az is bizonyos, hogy az állam mind több és több feladat ellátását vállalta magára, olyan feladatokat is, amelyeket valamikor csaknem teljesen az egyház látott el. Ezek között a feladatok között némelyeket ma már kizárólag az állam lát el, például a levéltári anyagok kezelését, a régi káptalani hiteles helyek funkcióját, a házassági viszonyból származó peres kérdéseket (1868. évi 54. t. c. 22. §.), egyeseket ellát az állam is, az egyház is, így a házasságkötést, anyakönyvezést (bár nem polgári jogérvényességgel), egy bizonyos területen a közoktatást, mint még hazánkban is. Vannak viszont feladatok, amelyeket csak az állam, vagy csak az egyház láthat el.

Mínthogy az egyháznak nincs világi hatalma és hívei egyúttal állampolgárok is, aligha lesz lehetséges, de legalábbis hosszú ideig még nincs erre kilátás, hogy az állam és az egyház az elvi szétváláson túl teljesen szétválhasson, s hogy az államnak és az egyháznak ne legyenek olyan ügyei, amelyeket kölcsönös tárgyalásokkal kell elintézni. XIII. Leo *Immortale Dei* kezdetű enciklikájában hangzott: „Mindannyiszor, amikor arról van szó, hogy rendezni kell azokat a kérdéseket, amelyek különböző címeken és indokokból a két hatalmat (az egyházat és az államot) érdeklík, a közérdek kívánja és követeli, hogy közöttük megegyezés jöjjön létre.”

A történelem az élet tanítómestere. De csak példákat ad, összehasonlításokat tesz lehetővé és elősegíti tájékozódásunkat a közélet konkrét jelenségeinek felismerésében és megértésében. A közéleti kérdések vizsgálatánál, az adott feladatok megoldására irányuló törekvéseinknél azonban mindig a valóságból kell kiindulni. Mert a politika — az egyházpolitika is — az egzisztenciák tudománya.

Az ember jelleme és szelleme legjobban ítéleteiben nyilvánkozik meg.

Goethe

A szomorúság az, amely megjavítja az embereket s megváltja a világot.

Reviczky Gyula